

PHILOSOPHY

Гендерна освіта як чинник гармонізації стосунків у сучасному суспільстві

Л. Ю. Левченко

Доцент кафедри філософії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Переяслав-Хмельницький, Україна

Paper received 21.08.18; Accepted for publication 28.08.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-178VI29-06>

Анотація. Розглядаються теоретико-методологічні основи розуміння гендерних досліджень в освіті. Акцентується увага на проблемі гармонійної взаємодії чоловічого та жіночого та соціумі. Враховуються методологічні основи гендерних досліджень у філософії, соціології, етиці, психоаналізі. Мета статті – привернути увагу до гендерних досліджень у формуванні освітнього простору.

Ключові слова: *стать, гендер, освіта, фемінізм, маскулінізм, чоловіче, жіноче.*

Актуальність. Гендерний підхід до аналізу соціальних проблем стає поширеним в Україні. Гендер – специфічна конструкція цивілізаційного процесу, це своєрідний вияв соціалізації людини в суспільстві відносно до її статі. Гендерна теорія передбачає вивчення суспільства як єдності двох глобальних спільнот – «чоловічої» та «жіночої». Поняття «гендеру» як «соціальної статі», на відміну від біологічного поняття статі, все активніше запроваджується в різного роду сучасні дослідження, гендерна методологія включає в себе філософію, соціологію, етику, психоаналіз, літературознавство. Актуальним є розгляд багатьох проблем, пов'язаних з гендерними проблемами.

Українська дослідниця Ніла Зборовська відзначає, що «традиційний спосіб описання чоловічо-жіночої проблематики, коли жіноче означало пасивне, природне, а звідси статеве, сексуальне, а чоловіче – активне, духовне, отже культурне та загальнолюдське, має давню і досить живу традицію. Вже Аристотель у IV столітті до н. е. стверджував ієрархічний погляд на людське суспільство, згідно з яким чоловіки панують і керують, а жінки підкоряються. Неповноцінна раціональність жінки, вважав давньогрецький філософ, давала повне право чоловікам панувати над жіночим тілом. Функція жінки зводилася до природної, біологічної ролі, у той час як чоловіча – до інтелектуально-діяльної... Аристотелівська гендерна теорія була справжньою підпорою нашої цивілізації упродовж віків».

На той час жінка, щоб вважатися нею повинна була відповідати певному образу жіночості, який розуміли перш за все, як зовнішню привабливість, сексуальність, пасивність, лагідність – якості, які дані їй природою разом з її основним призначенням продовжувачки роду. Подібний образ і сьогодні посилено впроваджується в суспільну свідомість засобами масової інформації. Відносини, які змінюються у суспільстві до природно-біологічних, призвели до необхідності відрізнити біологічну стать, як сукупність анатомічних особливостей і соціальну стать, як специфічну конструкцію цивілізаційного процесу. Це своєрідний вияв соціалізації людини в суспільстві відносно до її статі. Ця конструкція зумовлена системою виховання, культурними нормами, звичаями і традиціями.

Аристотель вважав, що різниця статі відповідає спільній відмінності в світі форми і матерії, активного і

пасивного начал. Але не можна робити висновки, що у чоловіків і жінок свої, тільки їм притаманні властивості.

У цілому аристотелівська філософія базується на припущенні, що тільки один клас людських істот – а саме, вільні чоловіки – повинні правити життям. Позиція Аристотеля в трактуванні питання статі була властива для цієї епохи, оскільки, як було зазначено, законірно поставала із спільного розуміння природи людини того часу.

Своєрідні уявлення знаходимо і в інших грецьких філософів. Так, Платон стверджував, що в майбутньому ідеальному суспільстві обидві статі повинні будуть опанувати одні і ті ж заняття і ремесла. Жінкам навіть доведеться воювати нарівні з чоловіками. У своїй «Державі» він створює ідеальну державу, в якій всупереч звичаям свого часу проголошує тезу про придатність жінок до всіх видів загальнокорисної діяльності, аж до самих вищих форм управління державою. Основою ідеальної держави є справедливість. Вона полягає в тому, щоб кожний громадянин зміг займатися тим, що найбільше відповідає його натурі.

Платон стверджує, що тільки той, хто зможе володіти своїм особистим тілом і своїми почуттями, зможе розумно і справедливо керувати державою і іншими людьми. Тому в своїй моделі «справедливої держави», Платон визначає функції державного управління правителям-філософам, які, пройшовши всі необхідні стадії освіти, звільнившись від так званих випадкових задовольень, і піднялись до сфери чистого інтелектуального знання – філософії. Тільки вони, на його думку, можуть приймати справедливі рішення [8, 251].

Зовсім іншою є позиція Платона на розгляд питання статі. У своєму творі «Закони», коли мова йде про навчання науками, а також мистецтвами громадян: «Все це мій закон прописав би однаково і для жінок, і для чоловіків... Я стверджую, що якщо це взагалі можливо, то у вищому ступені нерозумно діють тепер у наших містах, коли не привчають до цього із усіх сил одностайно і однаково як чоловіків, так і жінок. Майже вся держава стає, таким чином, половинною, замість того, щоб бути вдвічі більшою, завдяки єдності праці і мети» [9, 257].

Античні філософи, обговорюючи проблеми жіночої сутності, визначають ряд суто жіночих якостей. Так, Плутарх виділяє серед жіночих достоїнств: скромність,

розсудливість, вірність, вміння дружити, навіть мужність, героїзм і велич духу. Він вважає доречним, що обом статям притаманні одні і ті ж риси. Проте, в одному із своїх творів він заявляє, що «жінка, яку залишили на самоті, несе в собі багато дурних думок і бажань» [6, 51 – 52].

У патристиці жіноче ототожнюється з чутливістю, що руйнує внутрішню єдність людського і божественного начала. За Августином, чуттєвість необхідна для усвідомлення людиною її відношення до Бога. Чуттєвість стає гріховною тоді, коли починає домінувати насолода, невідкорене розуму. На думку Августина Блаженного, почуття, яке піддається раціональному контролю і тому постає найбільш гріховним – це сексуальне задоволення, джерелом якого являється жіноче начало.

У своїй праці «Сповідь» Августин стверджує, що всі люди гріховні, тому що з моменту свого народження вони прагнуть до почуття насолоди. Августин поділяє насолоду на ті, що пов'язані з відчуттям смаку, нюхом, зором і ті, які людина може підкорити своєму розуму, а також ті, що пов'язані із сексуальним задоволенням. Вони асоціюються з жіночим, менш за все піддаються раціональному, а тому є загрозою для досягнення істинної насолоди, досягнення якої залежить тільки від близькості до божественного начала.

У схоластиці жіноче поступається в усіх відношеннях чоловічому, але вона має свою функцію, необхідну для реалізації божественного. У філософії Фоми Аквінського наголошується на ролі жінки як помічниці чоловіка, яку вона повинна виконувати відповідно до свого природного призначення. Тобто, людиною для Фоми Аквінського являється чоловік, а жінка – лише засіб для реалізації принципу роду людського і тому не має ніякого самостійного значення.

Також в схоластиці формується уявлення про характер патріархальної влади за аналогією з владою Бога, якій підкорені всі функції індивідів і котра повинна жорстоко карати за всі відхилення від раціонального плану патріарха [2, с. 400].

Традиція зведення жінки до функції народжування дітей і відкритого декларування на цій основі «специфічною» людиною проходить через всі віки – серед її прихильників Е.Роттердамський, М.Монтень, Г.Бокль, Г.Спенсер та інші. І так майже до XX століття. Власне кажучи, ще попередники філософії XX століття, наприклад, А.Шопенгауер був переконаний, що «призначення жінок вичерпується призначенням поширювати рід людський» і Ніцше: «перше і останнє призначення жінки – народжувати здорових дітей» [7, с. 358].

Проблема статі посідає важливе місце у творчості А. Шопенгауера, який аналізує відмінність між чоловіком та жінкою як таку, що існує між самодостатньою та не самодостатньою особистостями [5, с.224].

Епоха Нового часу пов'язана з розглядом відмінностей між характеристиками статі. В якомусь розумінні дякуючи християнській ідеології, яка зрівняла чоловіка і жінку перед Богом, а головним чином, внаслідок гуманістичних настроїв епохи природа жінки переосмислюється в філософії. У ній можна віднайти риси, які мають самостійну цінність. Саме в цей час у філософії й культурі формуються якості маскулітності та феміності, ідеальні моделі чоловіка та жінки.

Вперше в інтелектуальній історії людства в філософії Просвітництва розглядаються питання про можливість розвитку жіночих інтелектуальних здібностей і про жіночу освіту. В епоху Просвітництва вперше в історії філософії виникають теорії, в яких формуються ідеї жіночої емансипації і здійснюється критика патріархальної ідеології. Серед найбільш відомих філософів цієї епохи найвизначнішим є Ж-Ж. Руссо зі своєю теорією про гендерні ролі виховання, яку він виклав у своїх працях «Юлія, або Нова Елоїза» (1761), «Еміль, або Про виховання» (1762).

У цих працях яскраво виражена ідея про те, що жіноче начало характеризується позитивними якостями, які відсутні у чоловіків. На думку Руссо, позитивна роль жіночого базується на тому, що жінки, маючи іншу чуттєву природу, наділені здібностями подобатися чоловікам, викликаючи у них при цьому кращі людські почуття – любов, співчуття, турботу, а також розвивати чуттєвість і формувати в них естетичний смак. Згідно теорії «природного виховання» Руссо найбільш ефективним засобом самоконтролю є розум, при якому суб'єкт орієнтується не на думки про себе, а на принципи загального морального законодавства, вираженням яких виступає інстанція Загальної Волі. Але, згідно з Руссо, жіночий розум виявляється слабким для того, щоб засвоїти принципи Загальної Волі. І тільки чоловік може оволодіти принципами Загальної Волі і навчитися виконувати функцію раціонального контролю по відношенню до самого себе.

Основні вимоги «природного» виховання: домашнє виховання, обмеження контакту із зовнішнім світом; виховання жінки для материнства; неперервність виховання, в процесі якого функції батька після одруження переходять до її чоловіка.

Таким чином, у теорії жіночого виховання Руссо стоїть на патріархальних позиціях, оскільки не дивлячись на визнання позитивної ролі жіночої чуттєвості в культурі він виступає проти жіночої емансипації.

Німецький філософ Ніцше вперше в історії філософії формулює концептуальні основи для репрезентації феномена жіночого у філософському дискурсі, а також підриває класичні патріархальні традиції в філософії. Основне значення філософії Ніцше полягає в переоцінці статусу тілесності в культурі. На відміну від традиційної метафізики, в філософії Ніцше активним є тіло, а пасивним – свідомість. Свідомість розглядається як продукт діяльності тіла. Філософ розробив логічні основи для введення феномену жіночого в філософський і культурний дискурс.

Сучасна гендерна теорія не намагається заперечити відмінності між жінками і чоловіками. Вона засвідчує, що сам факт відмінностей не такий важливий, як важлива їх соціокультурна оцінка й інтерпретація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей.

М.Шелер вважає, що у XX столітті принципово змінюється відносини чоловічого та жіночого начал, бо жіноче, яке перебувало в сутінках протягом століть, тепер виходить на перший план. Усвідомлення необхідності виходу із замкненості суто «патріархального» світосприйняття, спрямованість за його межі, небажання ототожнювати його з людським світосприйняттям породжує уважніше ставлення до людського світосприйняття, яке гармонійно поєднує в собі духовне та

душевне, екзистенційно чоловіче та жіноче. Це трансцендує філософію у метаантропологічні форми, виводячи її за межі «фаллоцентризму» та «патріархалізму» сучасного світу [5, с.229].

Філософ розглядав проблему людини, чоловічого і жіночого начал двома підходами. Перший пов'язаний з культурною традицією, другий – з будовою біопсихічного світу. Перший, культурософський, він відкидає як неплідний, оскільки дослідник стикається відразу з трьома колами ідей: міфом про створення світу, притчею про Адама та Єву, рай та гріхопадіння, з традицією яка сягає античності та базується на тезі про розумність людини, про те, що у неї є розум, а також природничо-наукове уявлення про появу людини на досить пізньому етапі розвитку життя на планеті Земля і про те, що вона відрізняється від попередніх форм еволюції тільки ступенем складності [3, с.182].

Формування гендерного підходу не випадково співпало з широким обговоренням філософської проблеми про співвідношення біологічного і соціального в природі людини. На Заході проблема ідентифікації статі, з'ясування ролі соціального, культурного, з одного боку, і біологічного, з іншого, стали головною проблемою, яку обговорювали.

Теоретики фемінізму починають досліджувати соціальну технологію формування гендерних ролей, те, як формується у людей гендерна свідомість через різні соціальні інститути, мистецтво, науку, врешті, досвід повсякденного життя. «Гендер як соціальний аспект відносин статі, – стверджують дослідники, – конструюється і виражається в багатьох галузях соціального життя. Він включає в себе культуру, ідеологію, дискурсивну практику, хоча і не отожднюється з ними. Гендерний розподіл в домашній і професійній праці, організація держави, сексуальність, структура насилля і багато інших аспектів соціальної організації впливають на гендерні відносини».

Гендерна методологія, виявляючи статеві ролі людей в соціумі, свідчить, наскільки ці ролі конструктивні або деструктивні для особистості і суспільства, також засвідчує відмінність в соціокультурному змісті цих ролей, відмінності, котрі не зводяться ні до протиставлення (чоловік – природа, жінка – культура, чоловік – сила, жінка – слабкість), ні до редукції (чоловік – людина, жінка – сексуальність, чоловік – норма, жінка – відхилення).

Одна із особливостей сучасного етапу гендерних досліджень полягає в тому, що їх об'єктом, поряд з жінками, все частіше стають чоловіки. У період швидких історичних змін, коли давні форми гендерних відносин влади ставали неадекватними, ідеологи починали писати про фемінізацію чоловіків і зникнення «справжньої мужності».

Традиційні дослідження про жінок перестали розглядатися як науково обґрунтовані висловлювання, які можуть пояснити нерівні суспільні позиції чоловіків і жінок. «Теорії», які приписували жінкам особливу ірраціональність, лагідність, домовитість, вважаються тепер чоловічими стратегіями. Сукупність чоловічого досвіду створило теорії, які претендували також на репрезентацію специфічних життєвих вимог жінок і характерного для них сприйняття дійсності.

Для жіночих досліджень на першому етапі було важливим виявити і назвати відмінності між чоловіками і жінками. Головне завдання полягало в наданні інформації від жінок і про жінок, щоб таким чином створити фундамент для нових теоретичних концепцій. З цього моменту важливими стали гендерні дослідження, присвячені продовженню критики витіснення жінок і не стільки опису механізмів влади, скільки критичному аналізу механізмів, пов'язаних з ієрархізацією. На відміну від початкової критика стереотипних зображень жіночості одночасно намагається скорегувати зображення, тобто замінити їх на більш «правильні».

Феміністична та маскуліністична як ідеальні частини цілого доповнюються варіантами способів чоловічої – жіночої суб'єктивації, що відображають прагнення до рівного входження в соціальне життя.

Категорія гендера пояснює, що включення жіночих досліджень до теоретичних знань не обмежується включенням знань про жінок і досвід жінок в якусь наукову галузь.

Визначення чоловіка і жінки, відмінностей між жіночністю і мужністю, змінюється з плином часу. Різні уявлення існують одночасно, набуваючи більшої або меншої значущості; їх комбінують, співвідносять одне з одним, щоб через відмінності між статями дати характеристики людини взагалі. Усвідомлення факту цих історичних змін відбулося не так давно.

Відмінність за ознакою статі не закріплена природою; вона виникає і змінюється разом з культурою. Цей конструкт, як показують сучасні дослідження, включений до історичного процесу розвитку менталітету і суспільства.

Сукупність норм і традицій, яка несе кожній статі узагальнену інформацію про відповідні психосоціальні властивості, називають гендерними ролями. Це – аспекти чоловічого й жіночого, що спричинені як біологічними, так і соціальними чинниками.

Уявлення про відмінності статей і пов'язані з ними норми поведінки, виражаються частіш за все в формі пояснень особливих якостей і обов'язків, переваг і обмежень, властивих жіночій статі. Сутність, природа і призначення чоловіка є лише звуженими рамками специфіки статі.

Гендерні дослідження останнього десятиліття виявили, що традиційний чоловічий стиль життя не відповідає сучасним соціальним обставинам. З'явилися праці про «кризу маскуліності», потребу фемінізації чоловіків, переваги «фемінних» психологічних рис.

Такі дослідження стали однією з найбільш продуктивних галузей наукового пошуку у світі, результати якого наполегливо вимагають свого впровадження у вітчизняну освітню практику.

Із зміною сучасної гендерної структури світу змінюються чоловічі і жіночі ролі. А ідеал гендерної теорії – андрогінність – означає перебудову традиційної феміногенної статі, що чітко розмежовує фемінне та маскуліне в їх соціальному призначенні. Гендерний підхід формулює нову відповідь на очевидне порушення патріархальної моделі світу у зв'язку з активним входженням жінки в культуру ХХ століття. Жіночий чинник наполегливо і стрімко вривається в сучасну картину світу, потребує переосмислення багатьох засад цивілізації, у тому числі місця та ролі жінки в

світі, без вирішення яких неможливий поступальний розвиток.

Гендерні дослідження «виросли» з жіночих досліджень і переросли їх, розширивши коло досліджуваних питань на сфери людської життєдіяльності.

Проникаючи в різні сфери гуманітарних наук, вбираючи в себе найновіші методологічні розробки, цей підхід прагне перебудувати попередні структури і бра-

ти участь у структуруванні нової культурної моделі. Гендерні дослідження спрямовані на вивчення соціальних і культурних концепцій жіночого та чоловічого, а теорія гендера акцентує увагу не на проблемах жінок, а на стосунках жінок і чоловіків у суспільстві, на неможливості адекватно розуміти становище жінки в суспільстві без аналізу і розуміння гендерних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брандт Г.А. Природа женщины. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2000. – 178 с.
2. Введение в гендерные исследования / Под ред. И. Жеребкиной. – Харьков: ХЦГИ; Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2001. – Часть 1. – 708 с.
3. Головкин Б.А. Философская антропология. – К.: ИЗМН, 1997. – 240
4. Івашченко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6. – С. 78 – 91.
5. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / За ред. В.Г.Табачковського. – К.: Наукова думка, 2004. – 244 с.
6. Мир и Эрос. Антология философских текстов о любви. – М.: Политиздат, 1991. – 335 с.
7. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. Сочинения: В 2-х т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 2. – С. 238 – 406.
8. Платон. Государство // Платон. Соч.: В 3-х т. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. – Ч.1. – С. 89 – 454.
9. Платон. Законы. – М.: Мысль, 1999. – 832 с.

REFERENCES

1. Brandt, 2000 – Brandt G.A. Priroda zhenshchiny/G.A.Brandt. – Ekaterinburg: Gumanitarnyy universitet, 2000. – 178 s.
2. Zherebkina, 2001 – Vvedenie v gendernye issledovaniya / [Pod red. I. Zherebkinoy]. – Harkov: HTsGI; Sankt-Peterburg: Izdatelstvo «Aleteya», 2001. – Chast 1. – 708 s.
3. Golovko B. A. Philosophical anthropology – K.: SMN, 1997. – 240 p.
4. Ivashchenko A. Gender scientific perspective: from ideology to politics // Sociology: theory, methods, marketing. – 1998. – No. 6. – P. 78 – 91.
5. Person in essential and existential dimensions / [by. edited by V. G. Tabakowska]. – Kyiv: Scientific thought, 2004. – 244 p.
6. Mir i Eros, 1991 – Mir i Eros. Antologiya filosofskih tekstov o lyubvi. – M.: Politizdat, 1991. – 335 s.
7. Nitsche, 1990 – Nitsche F. Sochineniya: V 2-h t./F.Nitsche. –T.2 – M.: Mysl, 1990. – S. 238 – 406.
8. Platon, 1971 – Platon Soineni.: V 3-h t./Platon. – T.3 – M.: Mysl, 1971. – Ch.1. – S. 89 – 454.
9. Platon, 1999 – Platon. Zakony./Platon. – M.: Mysl, 1999. – 832 s.

Gender education as a factor in the harmonization of relations in modern society

L. Levchenko

Abstract. The article shows the theoretical-methodological basis of gender in education. The problems of harmonization between feminine and masculine interrelations in modern society are analyzed. The methodological basis of gender investigations in philosophy, sociology, psychoanalysis, study of literature are considered. The object of the article is to attract attention to gender investigations in education.

Keywords: *sex, gender, education, masculinity, femininity, male, female, мужское, женское.*